

ARANathDIA

07 JUN 2006
RC (UG7.1) 938
Servici de Biblioteques

MONOGRAFIC · mai deth 2006 · Numerò 3

**ER OS
ERA PEADA
EN
TERRITÒRI**

art. 11/ Aran

"Eth pòble aranés exercís er autogovèrn mejançant aguest Estatut, eth Conselh Generau d'Aran e es autes institucions pròpies."

"Es ciutadans de Catalonha e es sues institucions politiquas reconeishen Aran com ua realitat occitana dotada d'identitat culturau, istorica, geografica e lingüistica, defenuda pes aranesi ath long des sègles. Aguest Estatut reconeish, empare e respècte aguesta singularitat e reconeish Aran coma entitat territoriau singulara laguens de Catalonha, era quau ei objècte d'ua particulara proteccion per miei d'un regim juridic especiau."

D'ara en davan

Eth nau Estatut ei aciu. Un nau Estatut que reconeish era identitat nacionau, definís drets ciutadans, ampie es competències dera Generalitat e establís un nau sistèma de finançament. Auem ara ua oportunitat istorica enes nòstes mans: dar a Catalunya un gran impuls entà mielhorar eth benèster des persones. D'ara entà dauant podem resòlver eficaçament es problèms dera gent des d'aciu, de mès apròp. D'ara entà dauant poderam destinar mès recorsi tar abitatge, tà transpòrts publics, tà politiquas sociaus, tà educacion e salut, tà modernizar es infraestructuras e tà promòir ua economia mès competitiva. Entà tu, entà toti e totes, nau Estatut. D'ara entà dauant.

Entà mès informacion: www.gencat.cat/nouestatut

 **Generalitat
de Catalunya**

4

Eth retorn. Er os torne a èster notícia. Era polemica qu'ei servida

per A.Sàez

18

Entrevista. Er escrivan Jèp de Montoya explique qué ei er os ena mitologia aranesa.

21

Er extermini. Er os s'a perdut perque non ei protegit coma en auti aisi

per Eugeni Casanova

Bestieses?

En darrèr numerò parlèrem des inconvenients e des avantatges de víuer ena termièra, enter dus Estats grani. Eth Sindic se planhie de qu'Espanha auie capitolat es Pirenèus a França e s'auie apostat per convertir aguest massís en jardin botanic d'Euròpa. Se referie, sustot, ara polemica reintroduccion der os, que torne a èster d'actualitat. Es ecologistes avertissen qu'er os hè partida des Pirenèus e que non s'a extinguit de faïçon naturau, pera quau causa cau recuperar-lo. Es ramadèrs se senten desprotegit. En çò que i a acòrd ei en que cau promòir eth dialòg, pr'amor que sense era complicitat deth territòri, eth retorn deth plantigrad ei morauement inviabl.

24

Dialòg. Sonque damb complicitat deth territòri serà un succés era reintroduccion.

per Federico Fillat

27

Os e pastor. Gérard Caussimont parle des relacions òme-bèstia.

per Jordi Suïls

30

Va de lengua. Naua seccion de difusion filologica entà toti.

per Aitor Carrera

ARANath**DIA**

EDITE DIARI SEGRE, S.L.U. DEPÒSIT LEGALU: L-1160-05. PRESIDENT: ROBERT SERENTILL UTGÉS. DIRECTOR EXECUTIU: JUAN CAL SÁNCHEZ. COORDINE: ANNA SÁEZ MATEU. MAQUETACION: ANNA BARCALA SIRVENT. IMPRESSION: DIARI SEGRE, S.L.U.

Generalitat de Catalunya

DAMB ETH SUPÒRT DERA GENERALITAT DE CATALONHA

Conselh Generau d'Aran

E ETH CONSELH GENERALU D'ARAN

E ERA COLLABORACION DERA CATEDRA D'ESTUDIS OCCITANS DERA UNIVERSITAT DE LLEIDA

COLLABOREN: JOAN BLANCO, F. BOYA, AITOR CARRERA, EUGENI CASANOVA, ANGELINA CASES, FEDERICO FILLAT, XAVIER GUTIÉRREZ, EISHARC JAQUET, ANTONI MARGALIDA, AMADOR MARQUÉS, MARIA MONGE, JÈP DE MONTÓYA, MERITXELL NUS, JOSÈP L. SANS, JORDI SUÏLS, NÀDIA TOLSÀ, XAVIER UBEIRA E ANDREU VIDAL

Er OS

UN RETORN POLEMIC

per A.Sàez
FOTOS: NADIA TOLSA

Era polemica qu'ei servida. Eth 19 de mai de 1996 arribaue a Mèlles procedenta d'Eslovènia, Giva, ua ossa de cinc ans e mès de cent quilòs de pes que se convertirie en protagonista involuntària d'un alumat debat qu'encara dure. Cau repoblar eth Pirenèu de plantigrads? Er Estat francés insistís que òc. E despús de Giva, Melba e Pyros, es tres exemplars arribats a trauèrs deth programa Life, ara que s'inicie ua segona fasa qu'a estat frontaument refusada pes ramaders d'ua e der auta banda dera termièra. Uns planhs que non an araturat França.

ETH TORISME DETH FUTUR?

Es ecologistes apòsten
pera integracion des
plantigrads e demanen
que se promòigue rotes
der os entà conéisher eth

sòn abitat, veir peades...
Soslinhen qu'ei eth
torisme deth futur, ua
mèrca de qualitat entath
Pirenèu.

Er os ei part deth Pirinèu com es rius, es bòsqui o es cunhèstres: i a estat tostemp. Gaudís de-
ra sua preséncia". Era organizacion ecologista Depana sage de calmar es anims damb un trip-
tic informatiu en que s'explique tot sus er os. Tot? I a qui parle de desin-
formacion. Non en relacion damb aguesta iniciatiua de Depana, s'en-
ten. Eth territòri se sent excludit, sen-
se votz ne vòt. Dètz ans despús que França desliurèsse Giva, Melba e Py-
ros, en encastre deth programa Life, era reintroduccion torne a èster d'ac-

tualitat. Eth ministèri d'Ecologia fran-
cés, dirigit per Nelly Olin, a seguit tà
deuant damb eth procès de recupe-
racion der os. Es ecologistes consi-
dèren qu'ei absolutament de besonh,
mès des deth Conselh Generau d'Aran
s'avertís que non se pòden préner
decisions que trespassen termières
de manèra unilateralu. Eth 31 de març
se signaue era Declaracion des Pi-
renèus, un manifest en contra des
desliuraments qu'amie França que
signauen eth Síndic d'Aran, Carlos
Barrera; eth president deth Conselh
Comarcau deth Palhars Sobirà, Àn-
gel Guiu; bailes e còssos d'Aran, eth

Palhars e era Nauta Ribagòrça, era
Associacion d'entitats locaus deth
Pirenèu Aragonés, associacions de
ramadèrs de tot eth Pirenèu, cri-
adors de shivaus, representants de
sindicats agraris... D'arren non serv-
ic. Tàs 22,40 ores deth dia 25 d'abriu
se desliuraue era ossa Paloma, un
exemplar de quate ans e 83 quilòs
de pes. Siguec un acte accidentat.
Auie de hèr-se de bon maitin, damb
lutz de dia, mès opositors ara rein-
troduccion der os (basicament ra-
madèrs dera banda francesa d'Oc-
citània) que boicotegèren eth des-
liurament damb petards e tringòles.

Eth desliurament de mès ossi a tomat a èster notícia de portada enes diaris des dus costats dera termièra.

REUNION CONSELH-GENERALITAT

Eth Sindic presentèc a Baltasar es mesures d'acompanhament dera reintroduccion qu'a premanit eth Conselh

Generau perque "un viatge ei inevitabl" era reintroduccion des plantigrads, "ei de besonh balhar solucions"

Volien hèr sarabat (literaument) entà evità'c. Era ministra Olin no dubtèc en aperar d'"indigna" ua protèsta que, ena sua opinion, ère causa d'uns "estupids". E tanben i auèc detencions. Mès a despiet d'aguest ambient de crispacion, Paloma siguec desliurada en Burgalays. Ère era prumèra. En junhsèga s'acabarà aguesta naua etapa dera reintroduccion, que contemple eth desliurament de cinc exemplars, concretament, quate femelhes e un mascle, que se deisharàn anar sense avertir (entà evitar incidents) enes municipis que s'auien aufèrt voluntàriament: Banhères de Luchon, Arbas, Burgalays e Banhères de Bigorra. Mès, se pòden méter barralhs as prats? Non. E aciu ei a on comence era polemica. S'aguestes poblacions son a tocar d'Aran, non s'aurie d'auer pactat prèviament damb eth

Conselh Generau o damb es municipis afectadi? De moment, non ei atau e entà saber qué passe exactament damb er os cau consultar eth web http://www.ecologie.gouv.fr/article.php3?id_article=5284 en quau eth ministèri d'Ecologia francés informe de com s'amie tà deuant eth procès, que non acabarà totaument enquiar an 2009.

SOLUCIONS AS PROBLÈMES

En aguest encastre, eth 9 de mai s'amassèren ena sedença deth departament de Mieï Ambient dera Generalitat eth conselhèr Francesc Baltasar e eth Sindic d'Aran, Carlos Barrera. Dessús dera taula, non ei de besonh didé'c, era reintroduccion der os. Moderat optimisme per part deth Sindic, que presentèc a Baltasar era aperada Declaracion des Pi-

renèus ena que se manifèste eth "refús frontau" ara arribada de mès ossi d'Eslovènia. "Sò erós pr'amor qu'auem mos auem pogut amassar damb eth conselhèr, causa que siguec impossibla quan aucupaue eth cargue Salvador Milà, mès non euforic", soslinhaue Barrera. De hèt, era amassada damb eth màger responsable de Mieï Ambient dera Generalitat se produsie quan França ja auie desliurat dues osses ena termièra damb Aran. En tot auer en compde aguesta realitat, eth Sindic presentèc a Baltasar es Mesures d'acompanhament dera reintroduccion der os qu'a premanit eth Conselh Generau perque, "un viatge ei inevitable" era reintroduccion des plantigrads "ei de besonh balhar solucions as problèmes que se li plantegen ath mon ramadèr". Aguest document supause ua prepausa in-

Prumèr incident diplomatic

Diendres 18 de mai e produc eth prumèr incident diplomatic grèu qu'ocasiona er os. Era ossa, concrètament Hvala ('gràcies', en esloven). Agust exemplar qu'ei eth tresau plantigrad desliurat peth govèrn francés. Era net deth deluns 15 se deishèc anar ena localitat occitana d'Arbas e sonque tres dies despús ja ère en territòri aranés, concrètament en Canejan. Ara ben, açò non se sabec enquia qu'uns gardes forestaus aranesi se trapèren uns omològs francesi, que seguïen ar os entà Aran sense informar-ne ath Conselh Generau. Pendent vint ores, es gardes forestaus hèren seguiment sus eth terren dera ossa Hvala en un territòri en que non an competències. Eth Govèrn d'Aran qu'emete immediatament un comunicat en que se mostraue "prigondament molèst perqué s'an trincat es compromisi de seguiment des ossi reintroduits, que s'auien pactat enter es administracions estataus fran-

ceses e espanhòles e enter es diuèrses administracions autonomiques". En aguest sentit, cau rebrembar qu'eth Govèrn francés, er espanhòu e es govèrns autonomics de Catalonha, Navarra, País Basc, Aragon e Aran auïen pactat un acòrd tecnic en Barcelona, peth quau s'establie que i aurie ua constanta informacion deth moviment der os pes disparièrs territòris. Ath delà, s'auïe acordat de comunicar a cadun des equips omològs de contròtle sus era aproximacion ath sòn territòri des ossi liberats, entà qu'es equips autoctòns, podessen amiar a tèrme eth contròtle corresponent e, en cas dera existència d' arramats peishent, se podesse alertar as sòns propietaris. En tot auer present que pendent vint ores, aguesti acòrds s' incompliren de manèra flagranta e qu'ena Val d'Aran ei competència exclusiva deth Conselh Generau eth contròtle der os reintroduit, eth Sindic Carlos Barrera decidic hèr ua

protèsta formau d'urgència ath consolat francés de Barcelona, atau coma ath departament de Mieï Ambient dera Generalitat e eth Ministèri de Mieï Ambient deth govèrn espanhòu.

Deuant d'aguesta "situacion de crisi", de "practica professionau deficiente" e de "desleiautau enter territòris", segontes s'especifica en comunicat oficiau, eth Sindic d'Aran afirmèc senter-se "indignat damb era actuacion der equip tecnic de contròtle francés e damb es autoritats franceses. Non sonque ei un aute viatge ua pèrta de sobeiranetat deth territòri, ei ua trufaria ath pòble aranés e ara sua ramaderia. E mentretant, era Generalitat dormint e era ministra de Mieï Ambient pontificant e hènt costat ara politica francesa". Eth Govèrn d'Aran cre que "un viatge mè" s'a constatat que França actue unilateralment e damb ua "fauta absoluta de respècte" pes territòris afectadi.

“França opèrè unilateralament”

Eth conselhèr de Miei Ambient dera Generalitat, Francesc Baltasar, demane un pacte damb es autoritats franceses entà evitar nauvi problèmas ena reintroduccion des plantigrads en Pirenèu. Baltasar ar-reconeish que i a aspèctes formaus des decisions qu’a pres França damb es que non ei pas d’acòrd, “pr’amor qu’ei evident que França a operat unilateralament mentre que se tracte d’un territòri comun enter dus Estats e comun enter disparières comunautats”. Eth conselhèr apostèc peth projècte de reintroduccion maugrat que critiquèc que “non i a auut un dialòg sufissent”. Entath responsable de Miei Ambient ei de besonh arténher ues mesures sufissentes que compensen es problèmas que se poguen derivar dera reintroduccion.

En aquest sens, exprimic que s’an mantengut amassades damb responsables deth ministèri de Miei Ambient e damb es omològs d’Aragon e Navarra entà amiar a tèrme un plan de compensacions superiores “entà hèr dera reintroduccion un element de dinamiza-

cion e non un problèma entara gent des vals”. En madeish sens Ramon Luque soslinhèc qu’era posicion dera Generalitat en respècte ad aquest projècte dera Union Europèa ei somar-se e apostar pera viabilitat der os a traucers d’un projècte scientific-tecnic rigorós “mès cau hèr-se damb era coordinacion e sensibilizacion des territòris e damb era coordinacion enter es administracions tanhentes. Ena tardor França trabalhèc sense coordinar es accions damb eth territòri e s’auancèc era liberacion des ossi”. Luque se mostrèc critic: “non podem compartir que pes errors de França se quèstione eth projècte de viabilitat der os en Pirenèu”. En çò que tanh ath planh formau deth Sindic d’Aran peth hèr de que gardes forestaus francesi sigueren lèu un dia sancèr en Aran en tot seguir ar os sense informar as autoritats competentes, Luque siguec d’acòrd en qu’es forestaus francesi non pòden entrar en territòri espanhòu. “Non se pòt hèr, non ei just que se hèsque e non ei convenient”.

tegrau de mesures autant economiques coma logistiques, culturaus e toristiques que preven eth foment dera agropacion d’arramats, eth suport economic ara explotacion ramadèra., indemnizacions, inversions en infrastructures en entorn naturau, recuperacion de peishius, contròtle der os e compromisi damb eth territòri de respectar es emplecs qu’Aran hè der entorn naturau.

Mès, açò ei atau? Casimir Viló ei tinent d’alcalde der ajuntament deth Naut Aran, un des municipis afectadi pera reintroduccion der os. Que n’ei fòrça critic. “Eth principau problèma ei que non s’a en compde ath

país”, se planh. “Era gent a de saber qué passe, se s’a acabat eth programa Life, s’arribaràn subvencions, s’es damnatges as damnificats se pagaràn damb celeritat, se i aurà limitacions entà caçar...” Massa interrogants. “Qu’èm preocupadi”, ar-reconeish. “Se mos ditz que non passe arren mès... en podem èster segurs?”. Casimir Viló rebrembe qu’eth taxiste Agustí Moga, “un òme que coneish ben eth territòri” se trapèc er os en Montgarri “e non siguec bric agradable”. Er animau que se li metec dret e Moga, se ben auèc era sang heireda de caminar lentament tà dar-rèr coma se recomane, “acabèc quei-

Joan Blanco fografiec en Estèrri de Cardós un os en tot substituir eth leon de Sant Marc.

guent per un petit barranc". Eth tinent d'alcalde de Naut Aran ditz que situacions coma aguesta "espanten". E qu'espanten "as toristes que hèn senderisme, as boletaires, as caçaires... a toti". Mès, ath marge d'aguest incident, Casimir Viló considèra qu'era reintroduccion ei destinada ath fracàs pr'amor que "non se compde damb nosati" e "ei fòrça ben aguesta politica conservacionista que ve eth Pirenèu de manèra idillica", mès

"tostemp que non sigue a còsta dera gent que i viuem". Cre qu'er Estat francés sonque a avalorat qu'en sud i a pògui votants. "Per qué non desliuren ossi enes Alps?" se demane. "Non se pòden desliurar ossi ena termièra e hèr a veir qu'açò non mos afècte". Coma membre dera Reserva Nacionau de Caça dera Val d'Aran-Palhar Sobirà met coma exemple eth problèma que supause era introduccion de muflons per part d'An-

dorra. "En teoria se desliuren laguens deth Principat, mès evidentament, acaben anant per toti es lòcs. Ena Val Farrera e ena Val de Cardós ja son un problèma". "Jo creigui que çò que passe ei que non mos entenen. Ne en París, ne en Madrid, ne en Barcelona". Ei per açò, aventure eth tinent d'alcalde de Naut Aran, que "s'im-pause ua vision naturalista fòrça loable, mès que non tostemp a en compde as persones, coma s'enes Pire-

IPOTECAR UN TERRITÒRI

Casimir Viló, de Naut Aran, avertís que non se pòt ipotecar un territòri “entà qu’era auta gent ne pogue gaudir es dies de

léser”. E se planh deth “descontròtle” des ossi. “Per qué non desliuren ossi enes Alps es francesi?”

En Arties i a un centre zoologic que permet veir de pròp es ossi ròis.

FÒRÇA SÒS

Artur Calbetó ditz qu'era reintroduccion der os a d'anar acompanhada de fòrça sòs entà que sigue viabla. "Es pastors an de

recéber formacion, s'an d'aquerir cans especializadi, s'an de tornar a hèr corraus ena nauta montanha"

nèus non i viuesse arrés quan marchen es toristes". E hig: "non se pòt ipotegar un territòri entà qu'era auta gent ne pogue gaudir es dies de léser". "En costat francés prumèr sigueren d'acòrd damb era reintroduccion der os perquè era sua situacion de desenvolupament e servicis toristics non a arren a veir damb era nòsta, e se pensauen que damb es ossi arribarie visitants e subvencions, mès ara son autan critics coma nosati, an remercat qu'era reintroduccion se hè d'esquia ath territòri e que, per exemple, a ores d'ara arrés non sap guairi ossi i a en Pirenèu. Aguest descontròtle non pòt èster bon".

David de Andrés, d'Iniciativa Entà Aran-Verds, no enten aguesta oposicion frontau ar os. "Èm eth solet partit politic que i balhe supòrt", ditz. "Èm ua formacion ecologista e, per tant, qu'ei ua qüestion de coheréncia, mès independentament d'açò, credem qu'er os ei ua bona inversiion a miei tèrme pr'amor que potenciarà er ecoturisme e serà ua mèrca de qualitat dera Val d'Aran". Ei d'acòrd en qu' era mancança d'informacion non ajude bric a qu'era opinion publica accepte aguest retrapament damb es plantigrads, mès avertís qu' açò non ei pas casuau. "Sonque se parle der os en negatiu", se planh, "e en cent ans no s'a coneishement de cap atac". Ua auta causa son es reivindicacions des ramaders. "Se non se tardèsse tant en crubar es compensacions, dilhèu tanben i serien a favor". De Andrés prepausa que s'apòste pera integracion e se promòigue rotes der os entà conéiher eth sòn abitat, veir peades... "açò qu'ei eth torisme deth futur".

Unitat d'Aran tanpòc non signèc era aperada Declaracion des Pirenèus (encara que òc que i figuraue bèth baile destacat dera formacion, coma Emili Medan, de Les). "No se mos i convidèc", nuance eth president d'UA, Artur Calbetó. "Mès de totes manèras, era reintroduccion s'està amiant tà deuant damb ua politica de hèts consumadi, o sigue qu'era mia opinion dilhèu non a guaire valor". En aguest sentit, Calbetó cre que cau hèr un pas tà deuant. "Entà nosati ei dificil lutar contra França, mès çò que òc qu'auem d'exigir ei que se desliuren ossi, i age compensacions, vigilància, formacion de pastors e, per descomptat, qu'es indemnizacions se paguen pressadament".

RESPONSABILITAT

Eth president d'UA va mès luenh: "jo non sai se se li poirie exigir ar Estat francés era responsabilitat juridica deth damnatge que pogue hèr er os". Mès avertís qu'açò non ac pòt hèr un ramader. "An d'èster es govèrns de Catalonha e Espanha". Ipotèsis ath marge, avertís qu'era reintroduccion der os a d'anar acompanhada de fòrça sòs entà que sigue viabla. "Es pastors an de recéber ua formacion especifica, s'an d'aquerir cans especializadi, s'an de tornar a hèr corraus ena nauta montanha, coma abantes. Ara eth bestiar qu'ei solet, mès çò que non podem ei demanar as pògui pagesi que quede que paguen un pastor e se hèsqen corraus: açò a d'anar a cargue dera Administracion". "Era suberviuença des pagesi" a d'èster er aspècte màger a tier en compde. "Eri son es jardinièrs deth paisatge, non ac podem desbrembar".

QÜESTIONS DAMB RESPÒNSA

Ja hè dètz ans que s'amièc tà deuant eth procès de reintroduccion der os en Pirenèu. Des d'alavetz, es plantigrads an estat sinonim de polemica. Era gent deth territòri se planh dera desinformacion que i a ath torn des ossi e des nombroses preguntes que plantegen aguesti nauí poblants dera montanha. Ne parlam damb eth naturalista de Pònt de Suert ANTONI MARGALIDA.

Ei de besonh reintroduzir ua espècia? Per qué?

Es espècies animaues, coma part dera biodiversitat, s'an de mantier en tot protegir eth sòn abitat en tot iniciar programades de conservacion que garantisquen era sua viabilitat a long tèrme. Quan ua espècia a desapareishut coma conseqüència d'accions antropiques qu'an acabat damb era sua viabilitat poblacionau e suberviuença futura de forma non naturau (per exemple damb er emplec indiscriminat de podons) era nòsta responsabilitat qu'ei era de velhar entà recuperar e mantier aguest patrimonni naturau.

Cau hèr un contròtle especiau?

Eth prumèr pas entà recuperar ua espècia (o reintroduzir-la) ei hèc en airau de distribucion d'aguesta espècia originau. Cau escuelher es zònes que poguen garantir era conservacion der animau reintrodusit, realizar estudis e avaluacions der abitat abantes des reintroduccions e amiar tà deuant es reintroduccions quan es causas determinantes dera declivitat o estantiment agen desapareishut. Atau donques, eth pas de reintroduzir ei eth darrèr despús d'auer invertit fòrça esfòrci enta garantir-

ne er èxit. Evidentament, un còp reintroducida era espècia ei de besonh realizar un contròtle suenhat entà susvelhar e garantir qu'era adaptacion e es condicions deth miej siguen es apropiades.

Es ossi eslovens e es pirenencs son parièrs?

Òc, ei era poblacion geneticament viabla mès propèra ara pirenença.

Com pòt afectar ad aquestes bèsties eth hèt de trapar-se en un abitat que non ei eth sòn?

Er abitat ei eth pròpri pr'amor qu'enes Pirenèus tostemp s'a mantengut ua petita poblacion. Era soleta diferència ei que, coma succedís en totes es espècies, er abitat se transforme e ei en constanta evolucion, pera quau causa es espècies s'an d'adaptar. Probablement non sigue egaument d'idoneu que hè un sègle, mès era adaptacion des ossi reintroduits hè 10 ans ei ua realitat e supause era melhor pròva d'idoneitat der abitat.

Quines autes espècies miaçades demoren torn ?

En tot continuar damb es verte-

brats, pr'amor dera sua vistositat e interès social, d'autes espècies que desapareisheran e s'a parlat de pròplèus reintroduccions son eth linx e eth voltor nere.

Per qué er os genèr tanta polemica?

Dilhèu se'n parle tant per impacte social qu'a, pera problematica que pòt supausar entath ramadèr qu'eth sòn bestiar sigue atacat, pes legendes sus era sua herotgetat e eth possible atac as personas... Tot açò provòque que sigue ua espècia fòrça mès polemica e delicada de tractar. A còps ei fòrça mès grèu er atac de cans sauvatges que pòden ocasionar era mortalitat de desenes d'uelhes qu'es baishes ocasionades per tota era poblacion d'ossi presents en Catalonha; era diferència ei qu'era prumèra non serie noticia. Coma exemple, era mortalitat naturau d'uelhes que pujauen entà zònes de montanha damb presència d'ossi abantes dera reintroduccion siguec inferiora ara obtenguda un còp desliurats es ossi eth prumèr an. Açò non vò díder qu'era presència der os non acreish era mortalitat mès òc que i a d'alti factors que pòden èster parièrs o mès grèus qu'era reintroduccion deth plantigrad e eth sòn impacte non se mesure dera madeisha manèra.

Eth tamanh der esquelet preistoric balhe ua idia de com n'èren de grani es pairs-sénhers des ossi actuaus.

Er os viu en paratges autan idillics coma aguest. Eth sòn abitat naturau ei era nauta montanha.

Ficha tecnica der os ròi deth Pirenèu

Nom scientific, aranés:

Ursus arctos, os ròi o pèdescauç

MESURES:

Longitud: 150-200 cm.

Pes: Mascles de 80 a 240 kg.

e femelhes de 65 a 170 kg.

Sens: Audida e sentida fòrça desvolupats, vista deficiente.

Color: Variable: crema, marron o lèu nere.

Alimentacion: Omnivòr (75-80% vegetaus)

Ivernacion: Aguest periòde d'inactivitat des ossi comence enter noveme e deseme, e acabe enter hereuèr e abriu, en tot depèner des condicions climatiques. Se realize en cavitats amagades e de dificil accès aperades ossères. Ena etapa prèvia ara ivernacion acumule grèis-hi en determinades parts deth sòn còs.

Reproduccion: Era maduresa sexuau l'an enter es 3 e es 5 ans. Eth zèl ei enter mai e junh. Es cadèths (de 1 a 3) nèishen en deseme o gèr ena ossèra e pesen uns 350 gr. Era mair demorà damb eri enquias 18 mesi.

Menaces: Eth furtivisme e era destruccion der abitat son es sues màgers menaces.

Hònt: DEPANA

Er os roi des Pirenèus.

Caracteristiques particulars:

- Ei un plantigrad, ei a díder, camine sus era planta des pès
- Ei ua bèstia que pòt víuer enquias 25 o 30 ans
- Ei ua bèstia fòrça intelligenta
- A ua grana capacitat entà adaptar-se as recorsi deth sòn entoratge

Er os ròi deth Pirenèu ei un animau extremadament timid e solitari que hug der òme quan la flaire. Aguest hèt e eth sòn comportament nocturn hèn que sigue fòrça difícil de veir.

Çò que òc podem trapar ena montanha son es sues traces. Aguestes son:

Es peades: Es peades les podem trapar en quinsevolh lòc des deth hons dera val enquias nautes montanhes. Es sòns airaus mès estimadi que son es bòsqui d'auets, hais e casses, en ua nautada enter 800 e 1.800 mètres.

Excrements: Es excrements d'os son fòrça grani e vari-en ath long der an en foncion dera sua alimentacion. Ena primavera minge èrbes trendes, en ostiu fruts coma jordons, mores e avajons, e ena tardor tubèrcles, fages, glans e castanhes. Tanben s'alimente d'insèctes, car-ronhes e ocasionaument pòt alimentar-se de bestiar.

Engarrapades: Un aute rastre son es engarrapades e mossegades qu'es ossi hèn as arbes. Aguest ei un signe de comunicacion damb es auti ossi.

ENTREVISTA

JÈP DE MONTOYA

ESCRIVAN. Er os hè partida dera cultura e dera tradicion pirenenca. Ath delà dera polemica, damb era reintroduccion se recupèrè ar indiscutible protagoniste de legendàries istòries dera montanha. Ne parlam damb er escrivan Jèp de Montoya, bon coneishedor dera tradicion aranesa

Fotos: Nàdia Tolsà

“Tas preistorics eth veir a gèsser ar os signifie eth retorn dera vida”

Qué ne quede d'aguest os legendari en imaginari collectiu aranes?
 Quan parlam der os, der òme e dera sua relacion tostem se dan dus sentiments er un d'antagonisme e er aute de paradòxa. Per un costat, er os tostem a estat un èster superior ath que s'a admirat com ua divinitat e deth qu'er òme s'a arribat a considerar descendent, e per un aute se l'a caçat e aucit en tot vòler-ne prèner era sua fòrça e en tot lutar per un madeish territòri. Es dus les trapam des dera mès remòta antiquitat. En tot cernir-mos ath nòste país, as nòstes montanhes, ara nòsta Val dera Garona mos trapam que dejà er òme de Neanderthal auèc de lutar contra er os des cavèrnes per abric des soales. Açò ac testimonien es rèstes d'uassi e vestigis trobadi ena Còva de Gargàs (Aventinhan). Ena madeisha val, ena Còva de Montespan, en an 1924 er espeleològ Norbert Casteret en tot entrar a trauèrs d'ua galeria anegada que hège sifon arribèc en ua cramba sèca a on trobèc quauques es-cultures en tèrra argila des mès vie-

lhes jamès trobades amassa damb es de Montesquieu Avantès. Ua d'eres ère un uas que mesuraue 1,10 m de long e 0,60 m de nautada. Er animal ère ajocat, es pantes de deuand estenudes, es unghes fòrça ben dibois-hades e es pantes de darrèr replegades contra eth còs. Entre es pantes dera escultura trobèc eth cran d'un ossardet e un trau hèt en centre deth còth que podie èster a on entrèsse ua cauilha de husta que tengesse eth cap ena argila. Segurament qu'era pèth que caperaue eth còs de tèrra deuie d'èster amassa damb eth cap. Causa significatiua d'aguesta trobalha ei que eth còs der os ère tot acribilhat per còps de lança, de flèches e de bastons. Tot açò ei lo que mos apròpe ara essencia d'un des rites mès antics qu'an per protagonistes ar òme deth nòste país e ar os. Er os dormís tot er iuern laguens dera sua tuta e quan arribe milhor temps ath torn dera Candelèra se desvelhe. Tas òmes preistorics eth veir a gèsser ar os signifie eth retorn dera vida. Ei en aqueth moment, damb eth gòi deth retorn

deth bon temps e poden dejà veir qu'eth dia li va guanhant temps ara net qu'aguesti òmes dancen era aperada 'Dança der Os'. Despús d'aguesta dança calerà gèsser a aucir-lo e eth sòn sacrifici significarà era fecundacion dera natura en bon temps qu'arribe. Aguesti òmes se creen de quauqua manèra descendents deth diu-os e tada eri encara que l'aucisquen era sua anima demore viuia, si-gue er òme que l'a aucit qui pren era fòrça que caracterizaue ar animau. Aguest rite demore viu ena interpretacion dera hèsta deth magràs atau coma se hège ena Val d' Aran e aué, despús d'auer-se perdit quauqui decenats d'ans s'a reviscolat en pòble de Canejan. Laguens deth magràs eth rite des barbacans o des barbacassi apòrte tota aqueth gòi ancestrau de retrobar-se damb eth temps mès doç en tot anar gessent d'aqueth long lunfèrn qu'ei er iuern. Es persones se disfracen damb pèths de craba o d'uelha, a viatges damb es còrnes de quauque boc e sustot carregen e hèn a sonar esquères e trucs. Aqueres dances e aqueri sauts mos

torne ara mès antiga esséncia dera dança der os. Aquesta serie era arrepresentacion viua que demore de tota aquera mitologia ancestrau vers aqueth animau fantastic que d'un costat se l'a temut, der aute tostemp se l'a acaçat e aucit en tot cercar era sua fòrça o dilhèu d'ua auta manera eth sòn espaci ara fin de dominar sus eth madeish territòri.

Com viu era gent grana qu'a conviscut damb er os aguest retrobament damb era espècia?

Era gent grana dera Val que per circumstàncies an auut era experiéncia de veir er os ena montanha ac descriuen coma quauquarren que les a impresionat terriblament. S'en quauque moment cans an passat per quauque lòc a on a passat er os o a estat a pròp, se meten fòrça nerviosi e se les quilhe eth peu.

I a bèra gèsta (reau o legendària) sus bèra cacèra der os o enfrontament damb umans?

Òc que i a gèstes legendàries damb es ossi. En sègle XIX e a començament deth XX sustot gent der Arièja mostrauen es ossi pes pòbles e les hègen a hèr petiti numeròs de circ. S'auien era sòrt de trobar quauque ossardet petit, en tot arriscar-se entà poder-l'ac trèir ara mair, la peishien en tot que la domdauenentà que, un viatge siguesse mès gran, la passejauen pes pòbles coma ua atraccion hèn-les a dançar e d'autes gèstes, eth d'un guanhan acòrd damb era vestimenta dera epoca. Dejà en sègle XX, òc qu'existissen fòtos enes que se pòt veir coma caçaires aranesi auien aucit ossi, de viatges enes madeishes gessudes entà anar a ca-

ENTREVISTA

JÈP DE MONTOYA:

"ER ÒME PRIMITIU A PENSAT QU'EN TOT AUCIR ER DIU-OS LI PRENERÀ ERA FÒRÇA"

çar er isard. Coma anecdòta podem díder qu'en an 1953 en Tolosa Mr. Delzescauts, un carnisser, venec era carn d'un os aucit en Andòrra que pessau ath torn de 300 quilòs. Existís documentacion grafica der os penjat ena pòrta dera canisseria damb es panneus dident "Chair d' Ours exquisite". "Ours Martin". " Je serai debité mardi ». Semblarie èster que si-guec ena madeisha semana que moric Stalin e per aquerò no gessec ena prumèra plana des diaris. Testimònis deth moment diden qu'ei coma era carn de çaça que se minjaue en

civet e que çò de milhor èren es pautes

Quan se crotze era termièra, per tot trapam pannèus de benvenida ath país der os. Per qué se viu de manèra diferenta ua madeisha realitat?

Quan crotzam era termièra politica òc qu'ei vertat que i a ua sèria de pannèus que dan era benvenida ath país der os. A díder vertat, tanben cau díder que n'i a que se manifesten en contra. Es politics e es institucions franceses en tot compdar es ajuntaments deth Naut Comenges, o dit d'ua auta manèra, dera Baisha Val d' Aran, an priorizat sus es ajudes e es subvencions que les podien arribar a trauers deth programa LIFE en tot jogar era carta de cedir es sòns bòsqui ara reintroduccion der os mès que d' auer era libertat de poder discutir laguens deth territòri qu'ei çò que mès interèsse ath país e a cada un des sòns collectius, sustot as ramaders qu'en aguesti moments son completament en contra dera reintroduccion der os, aumens enes circumstàncies que s' amie a tèrme.

I a diferéncias enter es ossi eslovens e es autoctòns?

Òc, que i a ua grana diferéncia enter es ossi autoctòns e er os esloven que se reintrodusís en Pirenèu. Er os autoctòn ère un animau ath que dificilament se le vedie. Enes sues caminades; s'en quauque moment pera flaira detectaue preséncia umana, cambiaue de camin entà non trapar-se damb er òme. Er òme desarmat hège çò de madeish. Er os se per circumstàncies arribaue a ua cèrta dis-

tància der òme per non auer-lo sentit, perque dilhèu er aire bohèsse en contra o pera orografia deth terren, en tot veder-lo s'escapau de còp. Semblarie èster qu'er os pirenenc podie arribar a atacar ar òme s'ère herit o s'auie as sòns cadèths. Plan segur que i a istòries condades de moments en qu'er os autoctòn d'aciuauesse aucit e minjat bestiar, mès cau díder qu'er os, en tot èster un animau omnivòr qu'autant minge plantes, baies, raïcs o carn entre d'outes causes, atacaue mès de tard en tard es arramats de çò que passe damb es nauí ossi. Er os esloven introdusit, cossent damb çò que vedem, arribe molt soent a pròp des pòbles. Ei un os diferent damb molta mens pòur de trobar-se damb er òme.

Aguesti animaús son comparables as ossi que, segon es trobalhes arqueologiques, poblauen antigament eth Pirenèu?

Er os des cavpernes a pòc a veir damb er os dera nòsta epòca, se ben segur que i a ua sòca comuna laguens dera evolucion. Er os des cavèrnes viuec en nòste país en moment des glaciacions e ère enorme. Tà hermos ua idia ei fabulós poder veir e méter-se ath costat der esquelet reconstituït que trobam en Musèu de Banhères de Luishon. Aguest ei er os damb eth que deueren de lutar entà demorar laguens des soales es prumèrs abitants deth nòste país. Evidentment cau díder que laguens dera preistòria era espècia que lutec contra aguest gigant siguec er òme de Neanderthal. Dera preistòria era espècia que lutec contra aguest gigant siguec er òme de Neanderthal.

Damb era arribada deth sègle XXau, es ossi èren en perilh non sonque enes Pirenèus. En Eslovènia, qu'ara n'expòrta, ne demoraue 25 enes ans trenta. Mès les protegiren. En Iugoslàvia sigueren declaradi patrimòni naturau.

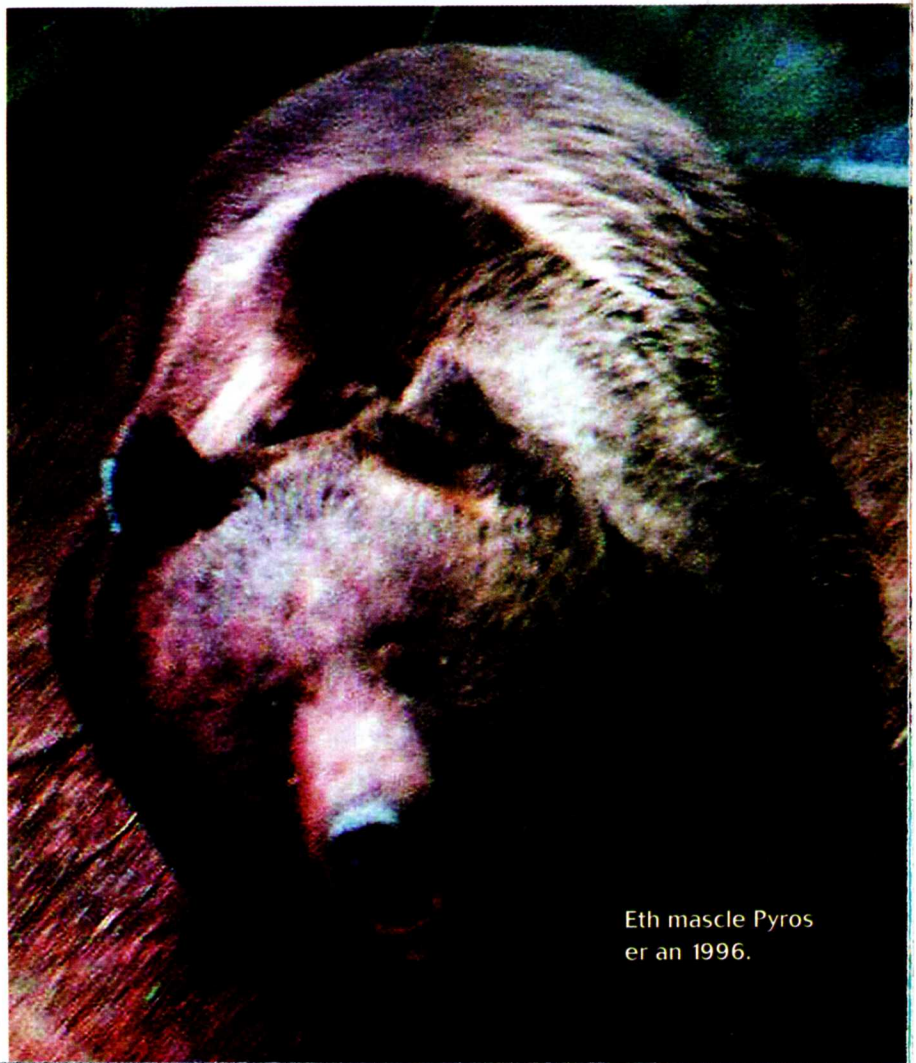
Caça e captura en Pirenèu

per **Eugeni Casanova**

Professor dera Universitat de Lhèida

FOTOS: ARXIU SEGRE

Era arribada de quate o cinc felhies d'Eslovènia garantirà era poblacion d'ossi en Pirenèu segurament d'ua manèra definitiva. Tres d'aguestes bèsties ja an estat desliurades a pròp dera Val d'Aran e se –sanes e joenes coma ne son– se complissen es leis dera natura e son prenhades, pariràn aquest iuèrn dus o tres ossardets cada ua. Açò, somat ara vintia longa de plantigrads qu'actualament i pòt auer enes Pirenèus, hè dejà ua quarantia d'exemplars, un numerò suficient, se non i interven eth furtivisme, entà que se desenvolopen damb normalitat. Contràriament a çò que passèc damb es darrèrs exemplars dera poblacion autoctòna –encara ne demoren tres mascles–, que se reproduzien escassament e non neishien felhies, era nauvenguda qu'ei en plea expansion, e sonque damb ua felilha portada en 1996 (ua segonda siguec mòrta per un caçaire) s'a arrenhut arribar ara poblacion actuala, que s'a adaptat perfèctament ath territòri e procee ben. En quate o cinc ans eth numerò d'animaus se poirie doblar.

Eth mascle Pyros
er an 1996.

Açò supause ua victòria entàs conservacionistes que pendent es darrèrs ans an defenut damb era sua pèth era perviuença der os ena montanha. Mès ei ua victòria trista perquè çò d'ideau aurie estat que s'auesse artenhut çò madeish damb era poblacion autoctòna. Des des casa nòsta que mos escandalizam dera persecucion que patissen es tigres ena Índia e es gorilles en Ruanda, e ac atribuim as deficiències de païsi aluenhadi e desestructuradi, mès en Pirenèu qu'a succedit çò de madeish damb es ossi e d'arrés s'a ruborizat. En Eslovènia —a on aué i a mès de 500 ossi e se ne permet era exportacion—, ne demorauen sonque uns 25 en 1935. Evidentment, fòrça mens qu'en Pirenèu, a on en 1960 n'i podie auer encara un centenat. Casi analògs qu'aueren lòc enes tres païsi escandinaus, es qu'integraven lugoslàvia e tanben en Romania, qu'aué acuelh era quantitat extraordinària de 6.000 plantigrads. Aquiu

n'í auie sonque ues desenes es primèras decades deth sègle XX. En toti aguesti païsi que s'apliquèc ua politica decidida de proteccion (en lugoslàvia er os siguec declarat 'monument naturau') e se hèc tot çò de possible entara sua preservacion. En toti es païsi centreeuropèus es ossi sigueren neuridi de manèra assistida: se plantèc pomèras en sòn territòri e se les depositauè carn e fruta en punts determinadi. Açò que siguec decisiu entà qu'era poblacion relictica prosperèsse: qu'ère ben neurida e, atau donques, podie reproduir-se sense dificultat; se podie contròtlar de manèra eficaça e se reduisien en un percentatge fòrça naut es atacs ath bestiar, de manèra qu'es ramaders non agarrauen era escopeta entà deféner-se. Aguesta mesura siguec considerada en darrèr santuari des ossi pirenencs, qu'èren localizadi de manèra preferent en Cesques, enter es vals bearneses d'Aspa e Ossau, mès se desestimèc.

Qui dirigie es operacions ère l'Office National de la Chasse, que damb eth nòm ja vos ac digui tot. Era deduccion logica ei qu'interessauè qu'er os non perviuèsse en Pirenèu.

Es caçaires e es politics que les arrepresenten son es màgers responsables dera situacion actua. Non sonque an empedit que non se hessen accions ena defena deth plantigrad, senon que non an afloishat jamès eth gisclèt. Sonque per citar es darrèrs casi coneishuts, er iuern de 1989-1990 caçaires aranesi auciren un os en bòsc de Sanglo-Sapertega, en tèrme d'Es Bòrdes, en ua batuda de sanglièr. Tota era val qu'ac sabec e toti que careren. Çò de madeish passèc en 1989 en Garde, ena val navarresa de Roncal, a on dus ramaders —un d'eri, eth baile— aueren baishes en bestiar e qu'apliquèren era lei deth talion a un os. Ena val bearnesa d'Aspa que liquidèren ua femelha joena en 1992 e ena aragonesa d'Hecho i auec er iuern de

POLITICA DE PROTECCION

En toti es païsi centreeuropèus es ossi sigueren neuridi de manèra assistida: se plantèc pomères en sòn

territòri e se les depositaue carn e fruta. Açò que siguec decisiu entà qu'era poblacion relictà prosperèsse.

1993-94 fòrça rumors de furtivisme, que coincidiren damb era desaparicion d'un exemplar. Un aute viatge en Aspa, uns caçaires auciren ua femelha en noveme de 1994 e despús de trèir-ne era pèth e eth cap, qu'abandoèren es rèstes ena montanha. Es nauvenguts d'Eslovènia non aueren cap ua melhor sòrt, maugrat qu'èren centre d'atencion de toti es mejans de comunicacion: eth 27 de setembe de 1997 un joen aficionat as escopetes e as mòtos pugèc, encara que ja se l'auie avertit, a on ère era ossa Melba damb es sòns tres cadèths e l'aucic "en defena pròpria". Fin finau, eth cas mèu greu de toti, pr'amor que metie fin a un linhatge tan ancian en Pirenèu coma es montanhes madeishes: er 1 de noveme deth 2004 uns caçaires auciren en sòn bòsc bearnés Cannelle, era darèra des femelhas autoctònes. Tanben auien estat advertits, mès "ar-rés" i podèc hèr arren, perquè er os –un cas unic enter es espècies menaçades en França– non a un territòri protegit. Ath cant d'a on queiguec Cannelle i é eth Parc Nacionau des Pirenèus, creat en 1967 justament entà protegir er os, mès es associacions de caçaires que possèren entà que sonque demorèsse restringit as crestons mèu nauti –a on non i a aliment ne animals gròssi–, de manèra qu'eri podessen continuar caçant.

Ara fin, a estat ua decision administrativa de París era qu'a possibilitat era repoblacion, naturalment damb era oposicion des amics dera escopeta e des qu'an volut creir-se es sus istòries. Aguesta qu'ei ua reaccion atavica e estranha, pr'amor que çò de normal serie qu'aguest collec-

tiu promoiguésse es espècies de montanha, ne que siguesse entà poder caçar-les, coma aué se hè enes païsi centreeuropèus.

De hèt, eth refús que semble que i a contra er os en montanha ei sonque era accion de tres o quate personas ben posicionades qu'an bèra fixacion particulara. Es donades demòstren qu'en Pirenèu i demore pro espacis inalteradi entà qu'eth plantigrad pogue campar e cap des vaticinis tenebrosi que se hèren en 1996 quan desembarquèren es animaus d'Eslovènia non s'a complit. S'arribèc a díder qu'es excorsionistes non poirien anar tara montanha, que s'acabaríe eth bestiar e qu'es mainatges podien èster devoradi. Evidentament, se cercaue alavetz provocar panic. Era gent qu'auie coneishut er os, enter era es vielhs caçaires, se'n arrien de tot açò e assegurauen qu'eth plan-

tigrad non auie causat jamès cap mau, dehòra de minjar-se bèra oelha de tant en tant.

En tota era istòria non s'a documentat cap cas d'atac d'un os a ua persona en Pirenèu, se non ère d'un animal acorralat en ua batuda o d'ua femelha entà deféner es cadèths. Des que i a ossi nauí, es baishes indemnizadas pera Generalitat no passen cap an de trenta, e açò inclodís nombrosi casi dubtosi, perquè, coma conden tostemp es pògui pastors que queden, es grani enemics deth bestiar que son es cans sauvatges. Eth problèma a estat basicament de desinformacion.

Coma ditz Jordi Sabater Pi, eth mèu illustre des naturalistes catalans: "cau observar era natura e, se sabem observar, coneishem; se coneishem, estimam, e, s'estimam, protegim".

Bronides protestes en contra der os (naut) e a favor.

Era reintroduccion der os tanh ath Pirenèu ena sua totalitat, mès i amassa administracions en aquest territòri e eth dialòg non tostemp ei floid. Era complicitat dera societat qu'ei de besonh entà garantir un futur de qualitat ambientau entàs nòstes montanhas a on er os i a d'èster present.

Eth dialòg, qu'ei de besonh

per **Federico Fillat**

Instituto Pirenaico de Ecología (CSIC)

FOTOS: ARXIU/N.TOLSÀ

En tot coincidir lèu damb er inici dera primauèra dera activitat des ossi a continuat era polemica sus era sua reintroduccion en Pirenèu. Non ei cap un desvelhar agradable entà ua bèstia qu'a anàt perdent importància numerica ènes nòstes montanhas e s'a convertit en notícia precisament pera sua mancança. Lèu hè mès de vint ans, qu'un scientific aleman volie conéisher es comportaments normaus der os pireneic entà auer arguments damb es que deféner era possible reintroduccion der os en Alemània, non semblaue pas qu'anèssem nosati a patir era sua pèrta. Ei trist constatar que si-gue de besonh prepausar-se ara eth sòn refortilhament o non.

En çò que tanh ath cas d'Alemània, aci auíem era experiéncia de convíuer damb eri, e tanben siguec aquera conviuença era que s'empleguèc coma devisa entath Fonds d'Intervention Eco-Pastoral (FIEP) francés, quan inicièc e sòns esfòrci entà melhorar es condicions de vida e trabalh des pastors francesi ath viatge

que pretenie mantier era poblacion d'ossi autoctòns. Deth sòn comportament alimentari se constatèc qu'ère basicament vegetarian e qu'es atacs ath bestiar se concentrauen ena primauèra e ena tardor. Mès, aquerò òc, lèu toti es ans que i auie era preséncia d'ossi en zònes freqüentades pes arramats.

Hè uns ans, es pastors polonesi que velhauen es arramats enes proximitats des Tatras auien fòrça nets de primauèra atacs d'ossi e lops e auien de vigilar era barralha ena que dormien es oelhes en tot montar garda en cadun des quati costats e en tot organizar era vigilància enter dus pastors e dus mastins. Mos rebrembauen situacions passades enes qu'es *alimañeros* que caçauen ossi èren ben considerats pera societat pirenenca.

Un cas interessant de conviuença rentabla entàs dus protagonistes ei era que s'artenhut damb era fòrça de FAPAS (Hons entara Proteccion des Animaux Sauvages) e era col·laboracion locau, ena zòna d'ossi

des Montanhas Cantabriques propèra a Somiedo, a on predominen es arramats de vaques deuant des arramades d'oelhes. En d'auti airaus damb mès oelhes era pòur proven des atacs deth lop, totun se pòt constatar tanben era preséncia d'arramades trasumants d'oelhes merines en tot péisher bèri peishius cantabrics sense guaires pèrtes de bestiar perque, en generau, continuen damb es sòns mastins tradicionaus.

Plan segur qu'era conviuença non ei facil, mès la cau rasoar en tèrmes parièrs as que se poguen prepausar damb eth vediau d'un bòsc o era proximitat de deposits glaciaus ath cant des naues urbanizacions. Se non suenham eth bòsc, eth perilh d'incendi qu'acreish, se non se preven drenatges des grauèrs glaciaus, eth perilh de lauets damb es pluges d'ostiu qu'ei present. S'a constatat enquia darrèr tèrme que mantier un arriu viu sonque ei possible s'es tarcum contaminants se contròtlen. O encara mès, serà dificil de féner ua mèrca de qualitat des nò-

Era prumèra des osses, Paloma, auèc d'éster desliurada de nets entà evitar eth boicòt des ramadèrs.

tes aigües pirenenques se non se generalizen es depuradores imprescindibles entà tota era naua aglomeracion urbana. Ei en aguesta panoramica generau ena que cau encastar eth problèma des ossi e considerar qu'era conservacion der entorn ei imprescindible entà mantier ua bona qualitat de vida. Evidentament, er os tanben hège partida d'aguest entorn.

FÒRÇA PROTAGONISTES

Entath Pirenèu, es acòrds que les cau préner ena sua totalitat e açò supause tres estats soberans (França, Andòrra e Espanha) e quate Autonomies (País Basc, Navarra, Aragon e Catalonha). Se tracte de fòrça protagonistes e damb interaccions dificiles de coordinar. Totun açò, en tot analisar a prigondor era qüestion que se pòt aclarar era aproximacion. Per exemple, en zònes damb dificultat entara autosuficiéncia ambientau minima entar os, non a bric de sens prepausar-se eth sòn mantienement o reintroduccion. E tot e açò, que non gesquen d'aqueri entoratges favorables aurie de seguir-se per contròtles remòts de manèra qu'es moviments podessen èster previsti entàs pròplèus nuclèus pobladi. Un segond pas consistirà segurament en auer en compde es pros e contres de possibles reintroduccions, damb transparéncia diafana respècte as acòrds e damb es consequéncias e avantatges que quinevolh decision que se prengue compòrte. Eth tresau pas depenerà alavetz des dus anteriors e aurie d'èster era suberposicion des mesures complementàries imprescindibles entar exit dera operacion, damb toti es detalhs

tecnicos de com actuar e quines mesures acordar en un contròtle dinamic dera reintroduccion.

Serie reconfortant pensar que toti aguesti punts s'an auut en compde enes discussions actuaus mès segurament damb es controversies dubertes plan segur qu'es causes non an seguit aguesta linha. Eth dialòg aurà estat insuficient e fòrça decisions finaus an estat exageradament politiques, plan aluenhades de provier de successiues concessions per part de toti es interessadi. Eth resultat futur qu'artenham serà era soma des protagonistes dera societat actua e se non èm capables deth respècte ambientau abantes exprimit, n'er os, n'era aigua n'er aire seràn elements damb es que pogam compdar en futur, non dejà coma simbèus de qualitat senon coma elements imprescindibles entà continuar viuent.

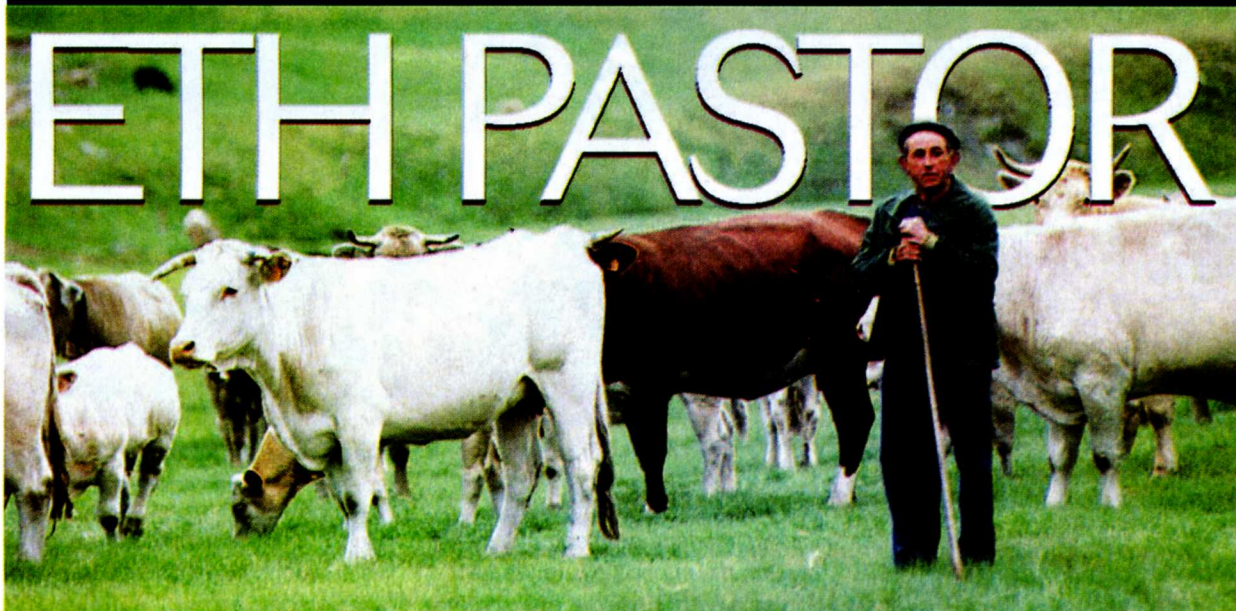

Gérard Caussimont qu'ei eth president deth Fonds d'Intervention Eco Pastoral (FIEP)-Groupe Ours Pyrénées, e membre deth Conselh d'administracion e deth Comitad scientific deth Parc Nacionau des Pirenèus.

ER OS E

per Jordi Suïls

FOTOS: MERCÈ GILI/ARXIU SEGRE

Eth platejament de trabalh d'aqueth grop deth FIEP se pòt dedusir des paraules madeishes que son escrites aciù baish, mès tanben qu'ei possible de consultar era sua plana uèb <http://www.fiep-ours.com>. Qu'ei recomanabla tanben era lectura deth libre deth madeish Caussimont *Plaidoyer pour Cannelle, pour la sauvegarde de l'ours des Pyrénées* (Editions Loubatières). Ua part importanta des contenguts d'aguest article les podem trobar tanben en aqueth libre. Mos cau mercejar de còr a Caussimont (FIEP- Groupe Ours Pyrénées BP 508 6 6401 Pau cedex) pera sua participacion ena elaboracion madeisha dera entrevista.

Era coabitacion pastors-ossi: qué

podem saber a partir des endrets a on es ossi non sigueren totauments extingidi?

Despús mès de 20 ans i a mesures de compensacion en Biarn e en Nauta Garona per rason dera preséncia der os (elipòrts, radiotelefans, torres d'observacion, ajudes entara survehança e cans, renovacion de mès de seishanta cabanes damb era adaptacion as normes des sales de fabricacion de hormatge, etc), e encara un programa de valorizacion deth hormatge hèt en casa damb era pautassada der os, era mèrca "Pé descaous" (Pè descaus), propietat deth FIEP e d'ua associacion de pastors, damb era ajuda deth WWF. França (era seccion francesa dera associacion conservacionista World Wildlife

Fund) e deth programa LIFE Coex. Es pastors venen mès ben, e tanben en d'aites regions, eth sòn hormatge mercés ad aguest programa.

Es pastors son mès nèutres en relacion damb er os e era coabitacion s'amie ben en Biarn, en tant que non i a cap de mortandat qu'implique a un ramat sancèr.

Ei, donc, er os un perilh entara ramaderia de montanha?

Es explotacions ramadères an fòrça rasons entà desaparèisher enes nòsti dies sense era existéncia der os: ua crisi de "vocacions" des joeni, una manca de man de trabalh, era reticéncia a acuelher pastors de d'aites endrets o arribadi des viles, era concurréncia internacionau sus eth co-

Una pèth d'owelha aucida per os.

mèrç de carn, era disminucion des ajudes dera PAC a compdar de 2007...

Non ei pas ua mejana d'un cap de bestiar ovin mòrt per causa dera predacion der os, de cada 1000 que son indemnizadi enes Pirenèus, çò que va comprométer era ramaderia de montanha. Es accidents, es malalties, es cans abandonadi representan de 2 a 3 per cent de pèrtes cada annada ena montanha.

Entà ua coabitacion efectiva, que cau 1 o 2 cans de proteccion en permanéncia damb eth ramat (e aque-rò qu'ei tanben ua proteccion contra es cans caçaires) o ua preséncia umana.

Es ramaders mès reticents ara reintroduccion der os son es qu'an perdut era abitud de viúer damb er os e que podem compréner qu'agen páur a çò de desconeishut. Per contra, bèrri líders locals que non saben cap se qué hèr entà salvar çò que rèste

dera ramaderia de montanha an trobat en os un cap de turc ideau, vist qu'ac a estat tostemp ena societat pirenenca e que permet, aué, de focalizar sus eth era páur ath futur que legitimaments senten es ramaders.

Aqueri líders menten as ramaders e vòlen amagar era sua manca d'eficacitat o era sua impoténcia. Poirien, ath contrari, utilizar es crèdits de programes de compensacion der os des dus costats des Pirenèus entà favorizar eth manteniment des petites explotacions de ramaderia de montanha que son indispensables d'un punt d'enguarda uman, social e culturau, entà ua alimentacion de qualitat e encara entà mantier es espacis e es paisatges e, donc, eth to-risme.

Plan sovent mos escotam a demanar entà qué servís er os.

E nosati entà qué servim? Tot èster

viuent a dret a viúer, e er os coma èster viuent a dret a viúer. Qu'ei tant simple coma açò.

Sauvar ar os qu'ei tanben sauvar-mos a nosati madeishi, pr'amor qu'entà sauvar ar os mos cau qualitats umanes que mos van a permetèter non simplament de viúer damb eth e de conservar eth sòn mèdi de vida, ric e diversificat, eth mèdi pire-nenc, mès de sauvar-mos, donques, a nosati madeishi.

Qu'ei ua qüestion d'etica mès tanben ua segurança entà subviúer e entath futur dera nòsta pròpria espècie, e un moment qu'era destrusís eth planeta, en tot acabar-ne es res-sorces e non deishar cap de lòc entàs auti èsters viuent.

Er ós qu'ei un èster prodigiosaments adaptat ath sòn mèdi. Vegetivor e insectivor en 90%, er os brun qu'ei un èster prodigiós deth punt d'enguarda biologic. Qu'utilise es

PATRIMONI PIRENENC

“Dempús era net des tempsi, er os hè part dera vida der òme en Pirenèu. Qu’ei, ath madeish temps qu’eth

pastoralisme, un element fundamentau deth patrimoniu culturau pirenenc”, ditz Gérard Caussimont

mèdis mès rics, es mès variadi, es mès productius dera montanha pirenenca.

Qu’ei un animau extraordinàriament dotat pera natura, perfèctaments adaptat ath sòn entorn.

Qu’ei, ath delà, un indicador dera biodiversitat en toti es estatges. Conservar er ós sauvatge enes Pirenèus qu’ei mantier espacis forestaus diversificadi indispensables entà tota era fauna pirenenca, ja sigue fauna caçada o pas.

Er os utilize, ath long deth sòn cycle annau, mèdis plaçadi en nautades que van deth hons des vals enquias còths e es peishius a mès de 2000 m. Qu’ei per aquerò qu’es besonhs der os ressumissen per eri solets es dera màjer part des aninaus pirenencs (mamifèrs, audèths, insèctes) qu’utilizen es diuèrsi estatges dera montanha.

En tot protegir ar os e es sòns abitats, que protegim tota era fauna e ua grana part dera flòra des abitats naturaus.

Er os coma patrimoniu culturau pirenenc.

Dempús era net des tempsi, er os hè part dera vida der òme en Pirenèu. Qu’ei, ath madeish temps qu’eth pastoralisme, un element fundamentau deth patrimoniu culturau pirenenc. Era toponímia, es condes e legendes, eth mite der os, es credences e es dites, eth carnavau, eth culte ar os, es orsalhèrs, etc. son autaplan elements que mòstren qu’aguesta espècie hè part dera memòria, dera istòria, dera literatura e der imaginar collectiu des pirenencs. Sense er os, es pirenencs i perderien ua part dera sua anma.

Aué, er os en plebiscit pes francesi e pes pirenencs.

Eth 77% des abitants de Pirenèus Atlanticcs son favorables ara reintroduccion der os, segontes ua enquèsta amiada perth grop Pyrenées Presse de Pau en Institut ARSH Opinion eth 7 e 8 de deseme de 2004, en tot préner ua metòda de quòtes en 400 personas de mès de 18 ans, representatives dera poblacion d’aqueth departament administratiu.

Eth 77% des abitants des Pirenèus centraus (Arièja, Nauta Garona, Nauts Pirenèus) son favorables ara introduccion de mès ossi enes Pirenèus, segontes ua enquèsta amiada en hereuèr de 2005 peth IFOP entara associacion Pays de l’Ours-Adet, damb ua mòstra de 906 personas representatives d’aqueri tres departaments (aumens 300 personas per departament).

Eth 72% des francesi son favorables a nauu liberaments d’ossi, segontes ua enquèsta amiada en 2003 peth IFOP entàs associacions Pays de l’Ours-Adet e WWF.

Planher-se per os, planher-se per òme.

Non podem cap salvar ua espècie en detriment d’ua activitat importanta deth punt d’enguarda culturau, social, ecologic: eth pastoralisme. Aquera qu’ei era filosofia qu’a inspirat era creacion deu Fonds d’Intervention Eco-Pastoral e es sues accions, sustot en favor deth pastoralisme. Eth slògan, dempús hè trenta ans, deu FIEP-Groupe Ours Pyrénées, qu’ei “entà qu’er os e eth pastor poguen

viuer amassa enes Pirenèus”, e aquera frasa, mercés as accions deth grop, qu’ei ua realitat aué.

Enes Pirenèus Atlanticcs, er os e eth pastor coabiten corrèctament e es pujades de “frebe” au auut tostemp, ena sua basa, accions politiquas a on er os ei instrumentalizat, ja sigue pes politics de nivèu locau o de nivèu estatau.

Nosati auem tostemp considerat qu’ei per mejan dera pedagogia, deth dialòg, dera explicacion, era dissipacion des mauentenus, e des procès d’intencions, etc. que poiriem auançar ena majoritat des problematiques umanes. Pr’amor qu’era conservacion der os qu’ei, prumèr de tot, ua problematica d’òmes.

VA DE LENGUA

CRESPÈTHS, PASTÈRES E PESCAJONS

per Aitor Carrera

Professor de lengua e lingüística occitanes ena
Universitat de Lhèida

Se bèth un s'interèsse per aranés, lèu va a veir que non ei parlat pertot dera madeisha manèra. Non ei cap totafèt parièr er aranés de Vielha qu'aqueth que s'emplegue en Salardú, eth de Gessa qu'aqueth de Les, eth de Bossòst qu'eth de Vilac, ne dilhèu an era madeisha fonetica en Canejan qu'en Arties. Qu'ei qu'auquarren de nomau: non mo n'auem pas de susprèner. Es lengües càmbien segons era latituda e era longituda deth territòri, e qu'ac hèn encara mès en endrets de comunicacion dificila coma era nauta montanha. Càmbien es lengües estataus, e càmbien tanben aqueres que non en son. Càmbie eth francés, per exemple, que tanpòc non a es madeishes

caracteristiques en Peitús qu'en Rouen. Donc, que pòt cambiar tanben era lengua occitana, que non ei cap parlada dera madeisha manèra en Marselha qu'en Vielha, mès tanpòc en Betren qu'en Escunhau. Bères ues d'aqueres diferències son lèu imperceptibles as parlants, mès n'i a d'auetes que son ben conegudes per toti. Era gent d'un pòble determinat que pòt comentar qu'en un aute pòble non empleguen pas era madeisha paraula o solucion qu'eri, mès ua auta de completaments diferenta. Eth que s'interèsse pes diferències territoriaus ath laguens dera Val d'Aran qu'ac va lèu a verificar. Çò de prumèr que li van a parlar va a èster es crespèths, qu'en d'aueti vilatges son

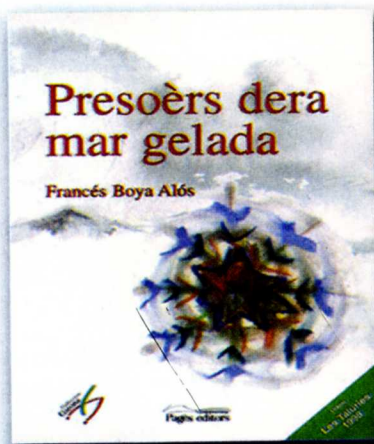
es pescajons, qu'en d'aueti pòbles son es pastères. Es crespèths, pastères o pescajons son aquerò que ué se coneish internacionauments damb eth nòm francés crêpes. Lèu toti es aranesi saben que crespèths, pastères o pescajons ei era madeisha causa, e tanben que "tà baish" se'n ditz d'ua manèra (pastères, en ua partida des Quate Lòcs), "tà naut" d'ua auta (de cap a Pujòlo pescajons) e que "ath miei" existís ua tresau denominacion (crespèths, nòm parallèle ath catalan crespell). Donques, qu'ei aisit de saber se d'a on ei un occitanoparlant dera Val d'Aran, s'ei de naut, de baish o deth miei. Qui si-guec eth que didie qu'era dialectologia ère dificila?

Pagès editors

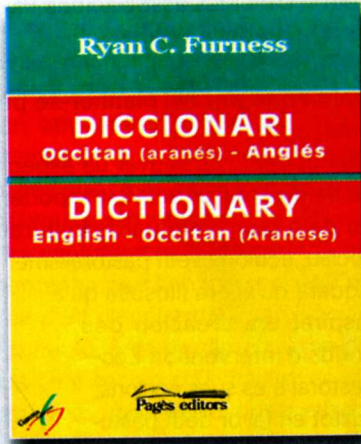
Garona
Llibres
en aranés

www.pageseditors.com - ed.pages.editors@cambrescat.es

**Presoèrs dera
mar gelada**
Francés Boya Alós

**Diccionari aranés-anglés
anglés-aranés**
Ryan C. Furness

**Jacinta,
casa e país**
Pepita Caubet

DICCIONARI

A

Acòrd, acòrdi: acord -s
Acuèlher: acollir
Airau: àrea, zona
Amassar: ajuntar, arplegar
Amoscar: agafar.
Amplir: omplir (*s'ampliren*: es van omplir)
Andàs: tanca
Angrèr: adob
Apalhatge: preparació del jaç dels animals
Apartier: pertanyer
Aperar: anomenar, cridar
Aplec: adv. bé, com és degut
Aquerò: allò, això
Arbe, arbre: arbre
Arberòt: arbust
Arcuelhuda, arcuèlher: acolliment, acollir
Arren: res
Arribar: esdevenir-se (un fet), arribar
Arténher: assolir, aténher
Atau: així.
Ath delà: a més.
Atirament: atracció
Asir: odi
Auer: tindre (*auéc*: va tindre)
Auer-i: haver-hi
Aumens: almenys.
Autaplan: així mateix

B

Bòsc: bosc
Bramafam: afamat - ada
Burla: soca d'arbre
Buscalhaire -a: que busca llenya menuda.

C

Caça, cacilha: caça
Consègre: perseguir, empaitar
Contraròtle: control
Convivència: convivència
Corcha: dreuera
Corròg: càrrega, molèstia
Còrdòlre: punyir, colpir
Craba: cabra, isard
Crocar: rosegar
Cunhèstra: congesta

D

Desempantènar: alliberar d'un esbarzer
Desirar: desitjar
Desliurança: alliberament
Destòr: desgel, desglaç
Déuer: deure
Devorar: devorar
Dinc a: prep. fins a

E

Elevatge: ramaderia
Encòp (a l'): ahora
Endolentir: adolorar
Endret: indret, lloc
Esitacion: vacil·lació, indecisió, duete
Esporiu -iva: *adj.* pur -a
Extincion: extinció

F

Feròç -a: feroç
Frejor: fredor
Futar: fugir

G

Glèisa: església

H

Herotge -tja: ferotge
Hèt -a: fet, esdeveniment
Horabandir: foragitar, expulsar, bandejar
Horra: baralla
Hrèita: necessitat

I

Ilnassable: incansable, infatigable
Ipèrbola: hipèbole

J

Jaupar: lladjar
Jorga: vedella

L

Lagar: doblegar
Lambret: llampeç
Languèri: desmai
Lanhar (se): gemegar, queixar-se
Lòga: espai, lloc

Lúder: brillar, resplendir

Luta: lluita, combat

M

Malaisit, -da: difícil, de mal fer.
Manièra: manera
Menspredar: menysprear
Mercar: marcar
Mès: més, però/sinó (*non ei cap parlada en un departament, mès en mès d'ua trentea*: no es parla només en un departament, sinó en més d'una trentena).
Méter: posar
Mòir: moure (mò: mou)

N

Naut: dalt (*tà naut*: cap amunt)
Nautada: alçada
Neurir: nodrir, alimentar
Non... que...: només (*non servís tà comunicar qu'en aquera vath*: només serveix per a comunicar en aquella vall).
Nuclèu: nucli

O

Oelha: ovella
Oelhèr: pastor
Ors -a, os ossa: ós

P

Pastor / pastre: pastor
Pòur, páur/: por

R

Revirar: traduir.
Risc, risca: risc

S

Solucion: solució
Succedir: succeir (vg. arribar)
Supervivença, superviuença: supervivència

T

Termièra: frontera, límit.
Totun: de tota manera, tanmateix
Tradicion: tradició
Tranquillitat: tranquil·litat
Tropèl: ramat
Tressaut: ensurt

on

on

on

on

on

on

on

Era melhor companhia tath futur ei era tua.

Ua gran companhia ei aquera qu'arribe ath futur abantes qu'es autes. En Endesa estam metent en foncionament eth pervier de mès de 22 milions de clients en tot eth mon. Èm era prumèra multinacionau electrica espanhòla e contunham en tot créisher entà generar progrés e benèster. Per aquerò auem era seguretad de que damb era tua companhia, arribaram ath futur abantes qu'arrés.